สหศาสตร์: วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล
ปีที่ 26 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน พ.ศ. 2569)

บทความวิจัย (Research articles)

อนิจจังในกาพย์พระไชยสุริยา

Anicca in Kap Phra Chai Suriya

ณัฐพงษ์ แก้วสีสด[1*], สุภัคธัช สุธนภิญโญ[1]
Nattaphong Keawseesod[1*], Suphakkathat Suthanaphinyo[1]

[1] สาขาวิชาภาษาไทย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
Thai Language Program, Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University, Bangkok, Thailand
* ผู้ประพันธ์บรรณกิจ (Corresponding author): ณัฐพงษ์ แก้วสีสด (Nattaphong Keawseesod)
E-mail: s65121109002@ssru.ac.th

Received: 5 มกราคม พ.ศ. 2569, Revised: 18 มีนาคม พ.ศ. 2569, Accepted: 30 มีนาคม พ.ศ. 2569

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาอนิจจังในกาพย์เรื่องพระไชยสุริยาของสุนทรภู่ โดยใช้การวิเคราะห์ตัวบทวรรณคดีจากฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2508 เป็นข้อมูลหลักและอ้างอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่าแนวคิดอนิจจังในกาพย์พระไชยสุริยา ปรากฏชัดผ่านเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละคร โดยสามารถจำแนกได้เป็น 4 ประการ ได้แก่ 1) เกิดดับ (อุปฺปาทวยปฺปวตฺติโต) แสดงผ่านการเกิดขึ้นและดับสูญของ ความรุ่งเรืองแห่งเมืองสาวัตถีและอำนาจของพระไชยสุริยา ซึ่งสื่อให้เห็นกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงของชีวิตและสังคม 2) แปรปรวน (วิปริณามโต) ปรากฏในความเสื่อมทางจิตใจและศีลธรรมของผู้คน ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและโชคชะตา 3) ชั่วคราว (ตาวกาลิกโต) แสดงให้เห็นว่า ความสุข ความมั่งคั่ง และสถานะทางโลกดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ ก่อนจะสิ้นสุดลงตามเวลา และ 4) แย้งต่อความเที่ยง (นิจจปฏิกเขปโต) สื่อให้เห็นว่าสรรพสิ่งไม่อาจดำรงอยู่คงที่ แม้มนุษย์จะพยายามยึดถือหรือสร้างที่พึ่งที่มั่นคงด้วยอำนาจหรือไสยศาสตร์ก็ตาม ซึ่งวรรณคดีเรื่องนี้เป็นเครื่องสะท้อนโลกทัศน์ทางพุทธปรัชญาที่มุ่งให้มนุษย์ตระหนักถึงอนิจจังของชีวิตและหันกลับมาปฏิบัติธรรม เพื่อละวางความยึดติดในสังขารซึ่งเป็นหนทางสู่ความสงบเย็นอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: อนิจจัง, กาพย์พระไชยสุริยา, พระพุทธศาสนา

Abstract

This research article aims to study anicca in Kap Phra Chai Suriya by Sunthorn Phu. It employs literary textual analysis based on the Fine Arts Department edition, B.E. 2508 (1965), as the primary data, along with references to Buddhist doctrines. The study finds that the concept of anicca in Kap Phra Chai Suriya is clearly manifested through events and characters' behaviors. It can be classified into four aspects: Arising and cessation (uppada-vaya-pavattito)-this is demonstrated through the rise and fall of the prosperity of Savatthi city and the power of Phra Chai Suriya, reflecting the law of change in life and society; transformation (viparinamato)-this appears in the moral and mental decline of people, as well as changes in the environment and fate; temporariness (tavakalikato)-this shows that happiness, wealth, and worldly status exist only temporarily before eventually ending with time; negation of permanence (nicca-patikkhepato)-this conveys that nothing can remain stable or permanent, even though humans attempt to cling to or construct security through power or superstition. This literary work reflects a worldview grounded in Buddhist philosophy, aiming to encourage humans to realize the anicca nature of life and turn toward the practice of Dhamma in order to let go of attachment to conditioned phenomena, which is the path to true peace.

Keywords: Anicca, Kap Phra Chai Suriya, Buddhism

บทนำ

กาพย์พระไชยสุริยาเป็นวรรณคดีคำกาพย์ที่สุนทรภู่ประพันธ์ขึ้นในช่วงที่ท่านบวชอยู่ ณ วัดเทพธิดาราม ราวพุทธศักราช 2383-2385 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้เป็นแบบเรียนสำหรับกุลบุตรในการฝึกอ่านเทียบแม่ตัวสะกดต่าง ๆ วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าสั้น โครงเรื่องเรียบง่าย หากแต่แฝงด้วยแง่คิดทางศีลธรรมและปรัชญาอย่างลุ่มลึก เนื้อเรื่องกล่าวถึงผู้คนในเมืองที่ประพฤติผิดศีลธรรม จนก่อให้เกิดหายนะจากธรรมชาติเป็นบทลงโทษ มีเพียงตัวละครเอกซึ่งดำรงตนอยู่ในความดีเท่านั้นที่รอดพ้นจากความวิบัติ และในบั้นปลายได้บำเพ็ญพรตจนไปเกิดในสวรรค์ แม้จะเป็นวรรณคดีขนาดสั้น แต่สุนทรภู่สามารถสอดแทรกบทสัญนิยมและอารมณ์หลากหลายได้อย่างแยบคาย ไม่ว่าจะเป็นความน่าหวั่นกลัวและความสลดใจต่อสภาพสังคมที่ใกล้ล่มสลาย ความตื่นตระหนกของผู้คนเมื่อเผชิญภัยพิบัติ ความว้าเหว่ของผู้รอดชีวิตที่ไม่อาจล่วงรู้ชะตากรรมของตน ตลอดจนความเพลิดเพลินและร่มรื่นจากธรรมชาติที่เปี่ยมด้วยมิตรไมตรี และความอัศจรรย์ในเชิงปาฏิหาริย์ควบคู่กับความสงบเย็นทางจิตใจ เมื่อได้รับคำชี้แนะให้ปฏิบัติตนตามหลักธรรมจนนำไปสู่ความสุขแท้ (โชษิตา มณีใส, 2555)

ในเชิงรูปแบบกาพย์พระไชยสุริยา เป็นนิทานคำกาพย์ที่สุนทรภู่รังสรรค์ขึ้นโดยใช้กาพย์ถึงสามชนิด ได้แก่ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ความยาวของเรื่องมีเพียงหนึ่งเล่มสมุดไทย แม้จะเป็นงานขนาดสั้นแต่กลับมีคุณค่าอย่างยิ่งทั้งในด้านวรรณศิลป์และด้านการศึกษา เนื่องจากทำหน้าที่เป็นทั้งแบบเรียนสอนอ่านสะกดคำ ตำราสั่งสอนศีลธรรม และ

กระจกสะท้อนภาพสังคมไทยในยุคสมัยหนึ่งได้อย่างชัดเจน สุนทรภู่เริ่มเรื่องด้วยบทไหว้ครูอันงดงาม ก่อนจะดำเนินเรื่องโดยใช้ถ้อยคำที่มีตัวสะกดตามมาตราต่าง ๆ ไล่เรียงไปทีละมาตราจนครบทุกมาตราอย่างมีศิลปะและแบบแผน แสดงให้เห็นถึงความเชี่ยวชาญในการประพันธ์และความตั้งใจในการใช้วรรณคดีเป็นสื่อการเรียนรู้ (ประทีป วาทิกทินกร, 2561)

เมื่อพิจารณาวรรณกรรมในฐานะเครื่องบันทึกเหตุการณ์และความคิดของแต่ละยุคสมัย จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมย่อมสะท้อนอิทธิพลของศาสนาและระบบความเชื่อของสังคมอย่างชัดเจน โดยเฉพาะวรรณกรรมไทยซึ่งได้รับการหล่อหลอมจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ผู้ประพันธ์มักมุ่งถ่ายทอดแนวคิดให้มนุษย์ประพฤติความดี ละเว้นความชั่ว และฝึกจิตให้บริสุทธิ์ โดยยึดหลักกรรมเป็นแกนสำคัญในการอธิบายผลแห่งการกระทำ นอกจากนี้ หลักธรรมทางศาสนาโดยเฉพาะแนวคิดเรื่อง “จริยธรรม” ยังถูกนำมาสอดแทรกในวรรณกรรมเพื่อหล่อหลอมจิตใจมนุษย์ให้อยู่ในกรอบแห่งความดี อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเกื้อหนุนให้สังคมดำรงอยู่อย่างสงบสุข (ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, 2536)

อย่างไรก็ตาม แม้งานศึกษาที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นมิติพุทธจริยศาสตร์ของตัวละครในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นโดยอธิบายว่า พระไชยสุริยาและพระนางสุมาลีสะท้อนพฤติกรรมตามหลักมรรคมีองค์ 8 และกุศลกรรมบถ 10 ในระดับต่าง ๆ อันทำให้เห็นภาพตัวแทนของผู้ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม (วรวิทย์ มีลี และ กีรติ ธนะไชย, 2568) ทว่าการวิเคราะห์ดังกล่าวมุ่งเน้นผลกรรมและจริยธรรมของตัวละครเป็นหลัก จึงทำให้การตีความเรื่องถูกจำกัดอยู่ในกรอบ “การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เป็นสำคัญ

หากพิจารณาโครงสร้างของเรื่องโดยรวมจะพบว่า การดำเนินเรื่องปรากฏความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลของการกระทำเท่านั้น ทั้งยังเผยให้เห็นกระบวนการ *รุ่งเรือง–เสื่อม–แตกสลาย–แปรเปลี่ยน* อย่างเป็นลำดับ บ้านเมืองที่เคยมั่นคงกลับล่มสลาย ชีวิตที่เคยร่มเย็นกลับพลัดพราก อำนาจ และความสุขมิอาจดำรงอยู่ได้อย่างถาวร แม้ตัวละครเอกผู้ทรงธรรมก็ไม่อาจรักษาฐานะและความมั่นคงของชีวิตไว้ได้ ภาพดังกล่าวสะท้อนเพียงบทลงโทษทางศีลธรรม รวมถึงชี้ให้เห็นสภาวะความไม่มั่นคงของสังขารทั้งปวง ในบริบทนี้แนวคิดเรื่อง “อนิจจัง” ในฐานะหนึ่งในไตรลักษณ์ ซึ่งประกอบด้วย อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา จึงมีนัยสำคัญอย่างยิ่ง อนิจจังหมายถึงความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง และไม่คงที่ของสรรพสิ่ง ทุกสรรพสิ่งย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา ดังปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับหลวงที่ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้ อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่เป็นเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ข้อนี้อริยสาวกพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้” (กรมการศาสนา, 2525)

เมื่ออ่านกาพย์พระไชยสุริยาผ่านกรอบอนิจจังจะเห็นว่า ความพินาศของบ้านเมืองเป็นผลแห่งกรรม และสะท้อนธรรมชาติของความแปรเปลี่ยนที่ครอบงำทั้งคนดีและคนชั่ว ความสูญเสียของพระไชยสุริยาเป็นเพียงบททดสอบทางศีลธรรมและประสบการณ์ของการเผชิญหน้ากับอนิจจังโดยตรง การออกบำเพ็ญพรตในบั้นปลายอาจตีความได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อคลายความยึดมั่นในสังขาร มิใช่เพียงการแสวงหาผลบุญตอบแทนในโลกหน้า

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาแนวคิดเรื่องอนิจจังในกาพย์พระไชยสุริยาจึงเป็นการชี้ให้เห็นโครงสร้างความคิดที่กำกับการดำเนินเรื่องทั้งระบบ และเสนอการอ่านที่ยกระดับจากมิติพุทธจริยศาสตร์ไปสู่มิติอภิปรัชญา กล่าวคือ จากการอธิบาย *“ผลแห่งการกระทำ”* ไปสู่การทำความเข้าใจ *“สภาวะแห่งการดำรงอยู่”* อันทำให้เห็นโลกทัศน์เรื่องอนิจจังของชีวิตสังคม และอำนาจได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

บทความนี้มุ่งศึกษาอนิจจังในกาพย์พระไชยสุริยา

ทบทวนวรรณกรรม

ไตรลักษณ์ หรือที่เรียกว่าลักษณะสามเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ใช้อธิบายความจริงของสภาวธรรมทั้งหลายโดยประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ซึ่งในภาษาไทยมักเรียกรวมว่า “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” อันหมายถึง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่เป็นตัวตน หลักธรรมดังกล่าวได้รับการอธิบายว่า เป็นคุณสมบัติร่วมของสรรพสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสังขตะหรืออสังขตะ จึงจัดเป็นสามัญลักษณะและเป็นกฎธรรมชาติที่ดำรงอยู่ตามสภาพ เรียกว่า ธรรมนิยาม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2564ข)

ในพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกได้แสดงหลักไตรลักษณ์ในฐานะกฎธรรมชาติที่ดำรงอยู่โดยไม่ขึ้นกับการอุบัติของพระพุทธเจ้าโดยมีข้อความว่า “ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุนั้นก็ดำรงอยู่เป็นธรรมฐิติเป็นธรรมนิยามว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2564ข) แนวอธิบายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ไตรลักษณ์มีฐานะเป็นความจริงเชิงปรัชญาที่แน่นอน มิใช่เพียงหลักปฏิบัติทางศาสนาและต่อมาในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้ใช้คำว่า “ไตรลักษณ์” หรือ “สามัญลักษณะ” เพื่อจัดหมวดหมู่คุณสมบัติร่วมของสรรพสิ่งอย่างเป็นระบบ

เมื่อพิจารณาเฉพาะแนวคิดเรื่องอนิจจลักษณะพบว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2564ก) ได้แจกแจงความหมายของความไม่เที่ยงออกเป็นสี่นัยสำคัญ ได้แก่ เกิดดับ แปรปรวน ชั่วคราว และแย้งต่อความเที่ยง การจำแนกเชิงวิเคราะห์ดังกล่าวช่วยให้แนวคิดเรื่องอนิจจังมีความชัดเจนในเชิงโครงสร้าง มิใช่เพียงคำอธิบายกว้าง ๆ ว่า “ไม่เที่ยง” เท่านั้น แต่สามารถแยกพิจารณาลักษณะการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายของสรรพสิ่งในมิติที่ละเอียดขึ้นได้

นอกจากนี้ คัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์ยังอธิบายความหมายของอนิจจตาไว้อย่างชัดเจนว่า “ชื่อว่าเป็นอนิจจัง หมายถึงเป็นของสิ้นไป ๆ”การอธิบายอย่างครบถ้วนของอนิจจตาจึงประกอบด้วย สี่นัยสำคัญ ได้แก่ 1) อุปปาทวยปุปวตฺติโต คือ เกิดดับ ๆ มีแล้วก็ไม่มี 2) วิปริณามโต คือ เป็นของแปรปรวน เปลี่ยนแปลงและแปรสภาพไปเรื่อย ๆ 3) ตาวกาลิกโต คือ เป็นของชั่วคราว อยู่ได้เพียงชั่วขณะ และ 4) นิจจปฏิกเขปโต คือ แย้งต่อความเที่ยง กล่าวคือ สภาวะของสิ่งไม่เที่ยงนั้นเองขัดแย้งกับความเที่ยงหรือปฏิเสธความคงทนอยู่ในตัว ทำให้แม้ผู้ใดพยายามมองให้เห็นเป็นเที่ยง ก็ไม่สามารถพบความเที่ยงได้ตามที่ปรารถนา หรือกล่าวโดยสรุปว่า “มีแล้ว ก็ไม่มี” (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2564ข) คำอธิบายดังกล่าวเน้นลักษณะการดับไปของสิ่งทั้งหลาย ณ เวลาและสถานที่ที่สิ่งนั้นเกิดขึ้น แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัยกับความแปรเปลี่ยนของสังขารอย่างเป็นระบบ การอธิบายในเชิงอภิธรรมนี้ทำให้แนวคิดเรื่องอนิจจังมีมิติที่ลึกทั้งในระดับภาวะและกระบวนการ

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า ความไม่เที่ยง หรือ อนิจจา/อนิจจตา /อนิจจลักษณะ หมายถึง ความเป็นของไม่เที่ยงและภาวะที่สังขารทั้งปวงไม่คงที่เป็นหลักธรรมที่ชี้ให้เห็นว่าสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามธรรมชาติ ประกอบด้วยคุณสมบัติสำคัญสี่ประการ ได้แก่ 1) เกิดดับ 2) แปรปรวน 3) ชั่วคราว และ 4) แย้งต่อความเที่ยง โดยสรุปแล้วอนิจจลักษณะเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ช่วยให้เข้าใจความจริงของสรรพสิ่งและความไม่เที่ยงของชีวิต

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) เพื่อศึกษาการสะท้อนแนวคิดความไม่เที่ยงในกาพย์พระไชยสุริยาของสุนทรภู่

1. แหล่งข้อมูล

1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ: หนังสือกาพย์เรื่องพระไชยสุริยาของสุนทรภู่ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2508 ซึ่งเป็นต้นฉบับหลักในการวิเคราะห์ทั้งนี้ผู้วิจัยยึดการเขียนสะกดคำตามต้นฉบับที่อ้างอิงไว้

1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ: หนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมของสุนทรภู่ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา และแนวคิดเรื่องความไม่เที่ยง

2. กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 ทบทวนและวิเคราะห์ข้อความในกาพย์พระไชยสุริยาโดยละเอียด เพื่อคัดเลือกวรรคตอนที่สะท้อนหลักธรรมในแต่ละข้อ

2.2 เปรียบเทียบและเชื่อมโยงกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัย

กาพย์พระไชยสุริยาเป็นเรื่องราวของพระไชยสุริยากษัตริย์ครองเมืองสาวัตถี มีมเหสีชื่อสุมาลี เมืองของพระองค์อุดมสมบูรณ์และประชาชนดำรงชีวิตอย่างสงบสุขมาช้านาน กระนั้น เมื่อข้าราชบริพารและผู้มีอำนาจหลงใหลในอบายมุขและเที่ยวข่มเหงราษฎรจนประชาชนเดือดร้อน น้ำป่าก็ไหลบ่าท่วมเมือง ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ผู้รอดชีวิตต้องอพยพหนีออกจากเมือง ทำให้สาวัตถีกลายเป็นเมืองร้าง พระไชยสุริยาพามเหสีและข้าราชบริพารหนีลงเรือสำเภา แต่แล้วพายุใหญ่พัดเรือแตก พระไชยสุริยาและนางสุมาลีว่ายน้ำขึ้นฝั่งและรอนแรมไปในป่า ระหว่างนั้นพระดาบสรูปหนึ่งซึ่งเข้าฌานเห็นพระไชยสุริยาและนางสุมาลีต้องเผชิญทุกข์ทรมาน ก็เกิดเวทนาเพราะเห็นว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมแต่ประสบเคราะห์กรรม เนื่องจากหลงเชื่อเสนาอำมาตย์ พระดาบสจึงเทศนาโปรดจนทั้งสองศรัทธาและบำเพ็ญธรรมจนในที่สุดได้ไปเกิดบนสวรรค์ (เสนีย์ วิลาวรรณ และคณะ, 2547) ผู้วิจัยวิเคราะห์ตัวบทวรรณคดีและจำแนกอนิจจังในกาพย์พระไชยสุริยาได้ดังนี้

1. เกิดดับ (อุปปาทวยปุปวตฺติโต)

แนวคิดเกิดดับที่หมายถึงการที่สิ่งหนึ่งเกิดขึ้น (อุปปาทะ) แล้วก็ดับสลายไป (วยะ) หรือมีแล้วก็ไม่มี (หุตฺวา อภาวฏฺเฐน) ถูกนำเสนออย่างเป็นแก่นสาร ผ่านเหตุการณ์หลักของเรื่อง คือ การล่มสลายของเมืองสาวัตถี

1.1 ฝ่ายรูปธรรม

เมืองสาวัตถีปรากฏขึ้นในฐานะสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองสมบูรณ์แบบทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองภายใต้การครองราชย์ของพระไชยสุริยา สภาวะดังกล่าวสะท้อนการตั้งอยู่ของสังขารฝ่ายรูปธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยแห่งธรรมและศีลธรรมของผู้ปกครองและผู้คนในสังคม ดังตัวบท

“ธระณีมีราชา เจ้าพาราสาวะถี
๏ ชื่อพระไชยสุริยา มีสุดามะเหษี
ชื่อว่าสุมาลี อยู่บุรีไม่มีไภย
๏ ข้าเฝ้าเหล่าเสนา มีกิริยาอะฌาไศรย
พ่อค้ามาแต่ไกล ได้อาไศรยในพารา
๏ ไพร่ฟ้าประชาชี เชาบูริก็ปรีดา
ทำไร่เขาไถนา ได้เข้าปลาแลสาลี ”
(กรมศิลปากร, 2508)

จากตัวบทแสดงให้เห็นว่า พระไชยสุริยาทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ขุนนางประพฤติชอบตามหน้าที่และประชาชนทุกชนชั้นดำรงชีวิตอย่างผาสุก บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์และสงบร่มเย็น อย่างไรก็ตาม สภาวะความมั่นคงดังกล่าวไม่ได้มีลักษณะถาวร แต่ตั้งอยู่ได้ด้วยเหตุปัจจัย เมื่อเหตุปัจจัยทางศีลธรรมเสื่อมคลายลง การเปลี่ยนแปลงในกระบวนการเดียวกันของอนิจจลักษณะย่อมปรากฏขึ้น

เมื่อข้าราชการและประชาชนละทิ้งความประพฤติชอบ ไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรมเหตุปัจจัยที่เกื้อหนุนความมั่นคงของบ้านเมืองย่อมสิ้นไป ส่งผลให้สังขารฝ่ายรูปธรรมเข้าสู่ภาวะเสื่อมสลาย อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเกิด–ดับเดียวกัน ดังปรากฏผ่านภัยพิบัติและอาเพศร้ายในตัวบทว่า

“ ๏ ผีป่ามากระทำ มะระณะกำม์เชาบุรี
น้ำป่าเข้าธานี ก็ไม่มีที่อาไศรย
๏ ข้าเฝ้าเหล่าเสนา หนีไปหาพาราไกล
ชีบาล่าลี้ไป ไม่มีใครในธานี
๏ พระไชยสุริยาภูมิ มาที่ในลำสำเภา
พาพระมะเหษี”
(กรมศิลปากร, 2508)

ตัวบทนี้สะท้อนให้เห็นความแปรเปลี่ยนของเมืองสาวัตถีจากความรุ่งเรืองสู่ความเสื่อมสลายในเชิงรูปธรรมอย่างชัดเจน ทั้งการล้มตายของผู้คน การสูญเสียที่อยู่อาศัยจากอุทกภัย และการละทิ้งเมืองจนกลายเป็นเมืองร้างในที่สุด แม้พระไชยสุริยาและพระมเหสีซึ่งเคยดำรงอยู่ในฐานะศูนย์กลางแห่งอำนาจและความมั่นคง ก็ไม่อาจหลีกพ้นจากกระบวนการเกิด–ดับของสังขารฝ่ายรูปธรรม ต้องสละราชสมบัติและหนีภัยออกจากเมือง

ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงของเมืองสาวัตถีจึงเป็นภาพแทนของอนิจจลักษณะในระดับรูปธรรมอย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ สังขารทั้งหลายที่อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งย่อมไม่เที่ยง มีการปรากฏ ตั้งอยู่ และเสื่อมสลายไปในกระบวนการเดียวกัน สะท้อนสภาวะ “มีแล้วก็ไม่มี” อันเป็นธรรมดาของสังขารตามหลักพุทธศาสนา

2. แปรปรวน (วิปริณามโต)

แปรปรวน (วิปริณามโต) ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สองของความไม่เที่ยง (อนิจจลักษณะ) หมายถึง ภาวะที่สิ่งนั้นไม่คงสภาพเดิม แต่เปลี่ยนแปลงและแปรสภาพไปเรื่อย ๆ สามารถจำแนกระดับการปรากฏของวิปริณามโตออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ฝ่ายนามธรรม และฝ่ายรูปธรรม เพื่อให้เห็นผลของความไม่เที่ยงอย่างเป็นระบบ โดยทั้งสองระดับไม่ได้แยกขาดจากกัน หากแต่สัมพันธ์กันเป็นลำดับเหตุและผล

2.1 ฝ่ายนามธรรม

2.1.1 ความแปรปรวนทางจริยธรรมและจิตใจ (วิปริณามโตของมนุษย์)

การแปรปรวนในระดับนามธรรมปรากฏผ่านการเสื่อมถอยทางจริยธรรมและจิตใจของมนุษย์ ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความเสื่อมของสังคมและสังขารภายนอกในลำดับถัดมา

1) การแปรปรวนของขุนนางและผู้มีอำนาจ เดิมขุนนางและผู้มีอำนาจดำรงตนอยู่ในครรลองคลองธรรม แต่เมื่อจิตใจแปรปรวนก็ละทิ้งศีลธรรม มัวเมาในอบายมุข ลุ่มหลงในกามคุณ และขาดความเมตตาต่อผู้อื่น ดังตัวบท

“ ๏ อยู่มาหมู่ข้าเฝ้า	ก็หาเยาวะนารี
ที่หน้าตาดีดี	ทำมะโหรีที่เคหา
๏ ค่ำเช้าเฝ้าสีซอ	เข้าแต่หอล่อกามา
หาได้ให้ภริยา	โลโภพาให้บ้าใจ”
	(กรมศิลปากร, 2508)

2) การแปรปรวนของตุลาการ ตุลาการในเมืองประพฤติตนขาดความซื่อสัตย์สุจริต มุ่งรับสินบนและตัดสินคดีอย่างไม่เป็นธรรม ส่งผลให้หลักยุติธรรมซึ่งเป็นรากฐานของสังคมเสื่อมทรามลง ดังตัวบท

“ ๏ คะดีที่มีคู่	คือไก่หมูเจ้าสุภา
ใครเอาเข้าปลามา	ให้สุภากว่าดี
๏ ที่แพ้แก้ชะนะ	ไม่ถือพระประเวณี
ขี้ฉ้อก็ได้ดี	ไล่ด่าติมีอาญา”
	(กรมศิลปากร, 2508)

3) การแปรปรวนของพระสงฆ์ แม้แต่พระสงฆ์ซึ่งควรดำรงตนเป็นศูนย์กลางทางศีลธรรมก็ยังประพฤติเสื่อมจากสมณธรรมละเลยการศึกษา และการปฏิบัติธรรม ไม่ดำรงตนตามหลักพระธรรมวินัย ดังตัวบท

“ ๏ ภิษุสะมะณะ เล่าก็ละพระสะธำม์
คาถาว่าลำนำ ไปเร่ราทำเฉโก”
(กรมศิลปากร, 2508)

4) การแปรปรวนของคำมั่นสัญญา เหล่าเสนาอำมาตย์ไม่ยึดถือตามคำที่ตนเองเคยทำพิธีดื่มน้ำสาบานตนก่อนรับราชการแสดงให้เห็นว่า แม้แต่ความสัตย์และคำปฏิญาณก็ยังไม่คงที่ ดังตัวบท

“ ๏ ข้าเฝ้าเหล่าเสนา มิได้ว่าหมู่ข้าไทย
ถือน้ำร่ำเข้าไป แต่น้ำใจไม่นำพา”
(กรมศิลปากร, 2508)

ความแปรปรวนทางจริยธรรมของมนุษย์ที่กล่าวมาข้างต้นคือ วิปริณามโตที่เป็นบ่อเกิดของความทุกข์และภัยพิบัติทั้งมวล เป็นการเน้นย้ำว่าความไม่เที่ยงไม่ได้จำกัดอยู่แค่สิ่งของ แต่เกิดขึ้นได้ในจิตใจซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของโลกภายนอกทั้งหมด

2.2 ฝ่ายรูปธรรม

2.2.1 ความแปรปรวนของสภาพแวดล้อมและโชคชะตา (วิปริณามโตของสังขารภายนอก)

เมื่อจิตใจของมนุษย์แปรปรวน ความเสื่อมย่อมขยายผลออกสู่สังขารฝ่ายรูปธรรม อันได้แก่ สภาพแวดล้อมเมือง และเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนอนิจจลักษณะในระดับภายนอกอย่างเด่นชัด

1) การแปรปรวนของเมือง เมืองสาวัตถีจากที่เคยสงบร่มเย็นกลับกลายเป็นเมืองที่ผู้คนไร้ความเมตตาต่อกันและเสื่อมสลายลงในที่สุด ดังตัวบท

“ ๏ พาราสาวะถี ใครไม่มีปราณีใคร
ดุดื้อถือแต่ใจ ที่ใครได้ใส่เอาพอ”
(กรมศิลปากร, 2508)

2) การแปรปรวนของท้องทะเลและเรือ เรือสำเภาที่เคยเป็นความหวังในการหลบหนีก็ต้องเผชิญกับพายุใหญ่จนใบเรือขาดและเสาหักทำให้เรือล่ม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแม้แต่เครื่องมือที่สร้างขึ้นด้วยความมั่นคงก็ยังเปลี่ยนแปลงและเสียหายไป ดังตัวบท

“ ๏ จำไปในทะเลเวรา พยุใหญ่มา
เภตราก็เหเซไป
๏ สมอก็เกาเสาใบ ทะลุปรุไป
น้ำไหลเข้าลำสำเภา
๏ ผีน้ำซ้ำไต่ใบเสา เจ้ากำม์ซ้ำเอา
สำเภาระยำคว่ำไป”
(กรมศิลปากร, 2508)

หลักแปรปรวน (วิปริณามโต) ทำหน้าที่เป็นกลไกทางธรรมที่แสดงให้เห็นว่า ความไม่เที่ยงเริ่มต้นจากภายในจิตใจของมนุษย์ เมื่อศีลธรรมและปัญญาแปรปรวน ย่อมส่งผลให้สังคม สภาพแวดล้อม และโชคชะตาภายนอกแปรปรวนตามไปด้วย สะท้อนอนิจจลักษณะทั้งในฝ่ายนามธรรมและฝ่ายรูปธรรมอย่างเป็นระบบ

3. ชั่วคราว (ตาวกาลิกโต)

หลักธรรมเรื่องตาวกาลิกโตในพุทธศาสนา หมายถึง สภาวะที่สิ่งทั้งหลายดำรงอยู่ได้เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง มีขอบเขตของการตั้งอยู่และเสื่อมสลาย ไม่อาจคงอยู่ถาวร สุนทรภู่ใช้เหตุการณ์ในกาพย์พระไชยสุริยา เพื่อชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่มนุษย์ยึดถือว่าเป็นความสุข ความมั่นคง และที่พึ่งในทางโลก ล้วนเป็นสิ่งที่มีเวลา เมื่อถึงคราวหมดเวลา สภาวะเหล่านั้นย่อมสิ้นสุดลงตามกฎธรรมชาติ ทั้งในฝ่ายรูปธรรมและฝ่ายนามธรรม ดังนี้

3.1 ฝ่ายรูปธรรม

3.1.1 ความสุขสบายและความมั่นคงเป็นเพียงของชั่วคราว

1) ความรุ่งเรืองของเมืองสาวะถี ความสุขความเจริญของเมืองสาวัตถี ซึ่งปรากฏในฐานะเมืองที่อุดมสมบูรณ์และสงบร่มเย็น เป็นสภาวะที่ดำรงอยู่เพียงชั่วคราว เมื่อถึงคราวเสื่อมทางศีลธรรม ความมั่นคงของเมืองก็สิ้นสุดลงอย่างฉับพลันจากภัยพิบัติ จนกลายเป็นเมืองร้าง ดังตัวบทว่า

“ ๏ ผีป่ามากระทำ มะระณะกำม์เชาบุรี
น้ำป่าเข้าธานี ก็ไม่มีที่อาไศรย
๏ ข้าเฝ้าเหล่าเสนา หนีไปหาพาราไกล
ชีบาล่าลี้ไป ไม่มีใครในธานี”
(กรมศิลปากร, 2508)

2) สถานะและที่อยู่อาศัย สถานะความเป็นพระมหากษัตริย์และการอยู่อาศัยในพระราชวังอันโอ่อ่าเป็นเพียงสภาพทางโลกที่มีอายุจำกัด ในที่สุดพระไชยสุริยาและพระมเหสีต้องละทิ้งฐานันดรศักดิ์ มานอนอยู่ในป่า ใช้ขอนไม้แทนหมอน ดังตัวบทว่า

“ ๏ ขึ้นใหม่ใน กน ก กา ว่าปน ระคนกันไป เอ็นดูภูธร
มานอนในไพร มณฑลต้นไทร แทนไพชยนต์สถาน
๏ พระชวนนวลนอน เข็ญใจไม้ขอน เหมือนหมอนแม่นา ภูธรสอนมนต์ ให้บ่นภาวนา
เย็นค่ำร่ำว่า กันป่าไภยพาล”
(กรมศิลปากร, 2508)

3.1.2 ที่พึ่งทางกายภาพเป็นสิ่งที่ชั่วคราว

1) การสูญสิ้นของบริวารเมื่อเมืองล่มสลาย เรือสำเภาได้ถูกใช้เป็นที่พึ่งสุดท้ายในการหลบหนีภัย แต่เรือก็ดำรงอยู่ได้เพียงชั่วคราว ก่อนที่จะเผชิญกับพายุร้ายจนเรือล่ม ใบขาด และเสาหักการสูญสิ้นของบริวาร แม้แต่ความพยายามในการช่วยเหลือชีวิตบริวารที่เดินทางมาด้วยก็ไม่สำเร็จ พวกเขาถูกน้ำพัดพาไปและถูกสัตว์ร้ายคาบไป สิ่งเหล่านี้ตอกย้ำว่า แม้แต่ความพยายามในการรักษาชีวิตและทรัพย์สินด้วยเครื่องมือทางกายภาพ ก็ไม่สามารถเอาชนะกฎแห่งความไม่เที่ยงได้ ดังตัวบท

“ ๏ เถ้าแก่เซาแม่เสนา น้ำเข้าหูตา
จระเข้เหราคร่าไป”

(กรมศิลปากร, 2508)

3.2 ฝ่ายนามธรรม

3.2.1 การเปลี่ยนผ่านจากสิ่งที่ชั่วคราวสู่สิ่งที่ยั่งยืน

เมื่อเผชิญหน้ากับความจริงที่ว่าทุกสิ่งเป็นของชั่วคราว สองพระองค์จึงเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการยึดติดกับสิ่งที่ตาวกาลิกโต (ความสุขและสมบัติ) ไปสู่การแสวงหาสิ่งที่เที่ยงแท้กว่า

1) การคลายความยึดมั่นและการเปลี่ยนผ่าน เมื่อทั้งสองพระองค์ตระหนักว่าสิ่งที่ยึดถือมาแต่เดิมล้วนเป็นตาวกาลิกโต จึงเกิดการเปลี่ยนผ่านทางจิตใจ จากการยึดมั่นในความสุขชั่วคราว ไปสู่การแสวงหาคุณค่าที่มั่นคงกว่า คือการบำเพ็ญเพียรทางธรรม ดังตัวบทว่า

“ ๏ สององค์ทรงหนังพยัคฆา จัดจีบกลีบชะฎา
รักษาศีลถือฤๅษี

.....

๏ ค่ำเช้าเอากราดกวาดเตียน เหนื่อยยากพากเพียร
เรียนธรรมบำเพ็ญเคร่งครัน
๏ สำเร็จเสร็จได้ไปสวรรค์ เสวยสุขทุกวัน
นานนับกัปกัลป์พุทธันดร”

(กรมศิลปากร, 2508)

ตาวกาลิกโตในกาพย์พระไชยสุริยาแสดงให้เห็นว่า ความเป็นของชั่วคราวครอบคลุมทั้งฝ่ายรูปธรรมและฝ่ายนามธรรม สิ่งภายนอกมีอายุจำกัด เช่นเดียวกับสิ่งภายใน ได้แก่ ความสุข ความหวัง และความยึดมั่น เมื่อมนุษย์ตระหนักถึงขอบเขตของสิ่งเหล่านี้ จึงเกิดการหันไปแสวงหาทางพ้นทุกข์ที่มั่นคงกว่า อันเป็นแก่นสำคัญของคติธรรมในวรรณคดีเรื่องนี้

4. แย้งต่อความเที่ยง (นิจจปฏิกเขปโต)

แย้งต่อความเที่ยง (นิจจปฏิกเขปโต) หมายถึง สภาวะที่ความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งทำหน้าที่ ปฏิเสธความพยายามของมนุษย์ที่จะทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งคงทนถาวร แม้มนุษย์จะปรารถนาให้ชีวิต สังคม หรืออำนาจดำรงอยู่อย่างมั่นคง แต่ธรรมชาติของสังขารย่อมขัดแย้งกับความปรารถนานั้นโดยสิ้นเชิง ในกาพย์พระไชยสุริยา สุนทรภู่แสดงหลักธรรมข้อนี้ผ่านการล้มเหลวของความคาดหวัง และการพังทลายของความพยายามสร้างที่พึ่งที่เที่ยงแท้ของมนุษย์ ดังนี้

4.1 ฝ่ายนามธรรม

4.1.1 ความล้มเหลวของการสร้างที่พึ่งที่เที่ยงแท้ด้วยพลังนอกศาสนธรรม

1) ความพยายามสร้างความเที่ยงแท้ (การแสวงหาความมั่นคง) ผู้คนในเมืองสาวัตถีเมื่อเสื่อมจากศีลธรรม เลือกนับถือไสยศาสตร์และอำนาจเร้นลับแทน การกระทำดังกล่าวสะท้อนความพยายามของมนุษย์ที่จะสร้างความมั่นคงให้ชีวิตด้วยพลังที่อยู่นอกหลักจริยธรรมและปัญญา โดยหวังว่าอำนาจเหล่านั้นจะสามารถควบคุมโชคชะตาและป้องกันความวิบัติได้ ดังตัวบท

“ ๏ ไม่จำคำพระเจ้า เหไปเข้าภาษาไสย
ถือดีมีข้าไทย ฉ้อแต่ไพร่ใส่ชื่อคา”
(กรมศิลปากร, 2508)

อย่างไรก็ตาม การหันไปพึ่งไสยศาสตร์ไม่ได้นำมาซึ่งความมั่นคงตามที่คาดหวัง ตรงกันข้ามกลับกลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเสื่อมที่เร่งให้บ้านเมืองล่มสลายและเกิดภัยพิบัติรุนแรง สภาวะแห่งความไม่เที่ยงได้ “แย้ง” และทำลายความเชื่อในพลังนอกธรรมเหล่านั้นอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากอำนาจไสยศาสตร์เองก็เป็นสังขารที่อยู่ภายใต้กฎแห่งความแปรเปลี่ยนไม่อาจเป็นที่พึ่งที่แท้จริงได้

หลักแย้งต่อความเที่ยง (นิจจปฏิกเขปโต) ชี้ให้เห็นสภาวะอันแท้จริงของโลกว่า ทุกสิ่งล้วนอยู่ภายใต้ความแปรเปลี่ยน ไม่อาจยึดมั่นถือมั่นได้ การสร้างความมั่นคงด้วยอำนาจหรือความหลงในตัวตน โดยปราศจากธรรมเป็นเครื่องกำกับ ย่อมไม่อาจต้านทานกฎแห่งอนิจจังได้ และสุดท้ายย่อมนำไปสู่ความพินาศทั้งทางโลกและทางธรรม

อภิปรายผลการวิจัย

แม้งานศึกษาก่อนหน้ามักอธิบายเรื่องนี้ในฐานะวรรณคดีคำสอนที่ตอกย้ำหลักกรรมและจริยธรรมของตัวละคร แต่เมื่อพิจารณาในเชิงโครงสร้างการดำเนินเรื่องจะพบว่า ความเสื่อมและความพินาศครอบคลุมถึงสภาพบ้านเมือง ระบบอำนาจ และวิถีชีวิตทั้งหมด กล่าวอีกนัยหนึ่งความเปลี่ยนแปลงในเรื่องเป็นทั้ง “ผลแห่งการกระทำรายบุคคล” และ “สภาวะร่วมของโลก” การอ่านผ่านกรอบอนิจจังจึงทำให้เห็นว่า กาพย์พระไชยสุริยาเสนอภาพโลกที่ตั้งอยู่บนความไม่มั่นคงเป็นพื้นฐานซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนา

การที่ผู้ประพันธ์ คือ สุนทรภู่ แต่งเรื่องนี้ในช่วงครองสมณเพศย่อมสะท้อนบริบทความคิดที่สัมพันธ์กับคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด หากมองเพียงมิติศีลธรรม เรื่องอาจถูกจำกัดอยู่ในกรอบ “บทเรียนทางจริยธรรมสำหรับกุลบุตร” แต่เมื่อพิจารณาผ่านกรอบอนิจจังจะเห็นว่า การล่มสลายของเมือง การพลัดพราก และการออกบำเพ็ญพรตของพระไชยสุริยามีนัยเป็นกระบวนการคลี่คลายความยึดมั่นในโลกียวิสัยมากกว่าจะเป็นเพียงการหนีภัยหรือแสวงบุญเพื่อผลตอบแทนในภายหน้า ประเด็นนี้ทำให้เรื่องมีมิติทางอภิปรัชญาที่ลึกกว่าการสั่งสอนศีลธรรมโดยตรง

แม้หลักพุทธธรรมสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับวรรณกรรมได้หลากหลายเรื่อง แต่ในกาพย์พระไชยสุริยาอนิจจังปรากฏทั้งในฐานะกรอบวิเคราะห์ภายนอก และแรงขับภายในที่กำกับการเคลื่อนไหวของเรื่องทั้งหมด ตั้งแต่ความรุ่งเรือง การเสื่อมสลาย จนถึงการแสวงหาทางหลุดพ้น หลักกรรมอธิบายได้เพียงระดับความสัมพันธ์เชิงเหตุ–ผลทางศีลธรรม แต่ยังไม่เพียงพอที่จะอธิบายความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคมและโลกในเรื่องได้ทั้งหมด ขณะที่แนวคิดเรื่องอนิจจัง

สามารถครอบคลุมทั้งระดับปัจเจกและระดับโครงสร้าง ทำให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างความแปรปรวนทางจิตใจกับความพินาศทางสังคมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ดังนั้น กาพย์พระไชยสุริยาไม่ควรถูกอ่านจำกัดอยู่ในฐานะวรรณคดีคำสอนสำหรับการฝึกอ่านหรือการปลูกฝังศีลธรรมเท่านั้น หากควรถูกพิจารณาในฐานะงานประพันธ์ที่สะท้อนโลกทัศน์เรื่องอนิจจังอย่างเป็นระบบ การมองผ่านกรอบอนิจจังจึงเปิดพื้นที่การตีความใหม่ ทำให้เห็นพลวัตของชีวิต อำนาจ และสังคมในฐานะสังขารที่ไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างถาวร อันเป็นมิติที่ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่าเชิงปรัชญายิ่งขึ้นในบริบทการศึกษาวรรณกรรมไทย

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนิจจังที่ปรากฏในกาพย์พระไชยสุริยาของสุนทรภู่พบว่า สุนทรภู่ได้ถ่ายทอดหลัก “อนิจจลักษณะ” ตามแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ผ่านเหตุการณ์ ตัวละคร และโครงเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลง ความเสื่อม และการดับสลายของสรรพสิ่ง ทั้งในระดับชีวิตบุคคลและระดับสังคมโดยรวม แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับคำอธิบายเรื่องอนิจจังในคัมภีร์ วิสุทธิมัคค์ ซึ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2564ข) ได้อธิบายลักษณะของอนิจจังไว้ 4 ประการ ได้แก่ การเกิดและดับ (อุปปาทวยปุปวตฺติโต) ความแปรปรวน (วิปริณามโต) ความเป็นของชั่วคราว (ตาวกาลิกโต) และการแย้งต่อความเที่ยง (นิจจปฏิกเขปโต)

เมื่อพิจารณากาพย์พระไชยสุริยาภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าวพบว่า สุนทรภู่ใช้เหตุการณ์การล่มสลายของเมืองสาวัตถีเป็นภาพแทนของ “อนิจจลักษณะ” อย่างครบถ้วน เมืองที่เคยรุ่งเรืองมั่นคงกลับเสื่อมสลายลง เนื่องจากผู้คนละทิ้งศีลธรรมและประพฤติผิดครรลองคลองธรรม สภาวะดังกล่าวสะท้อนหลัก “การเกิดและดับ (อุปปาทวยปุปวตฺติโต)” ของสังขารโลกอย่างชัดเจน กล่าวคือ ความรุ่งเรืองของบ้านเมืองในเรื่องปรากฏในฐานะสภาวะที่ไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างถาวร แม้จะตั้งอยู่ในช่วงหนึ่ง แต่ก็มีลักษณะเสื่อมสลายและแปรเปลี่ยนไปตามธรรมดาของสังขาร

ในขณะเดียวกัน แนวคิด “วิปริณามโต” ปรากฏผ่านการแปรปรวนทางจริยธรรมของขุนนาง ตุลาการ และพระสงฆ์ ซึ่งเปลี่ยนจากผู้ทรงศีลเป็นผู้คดโกง ลุ่มหลงในอบายมุข และละเลยหน้าที่ทางศาสนา การเปลี่ยนแปลงทางจิตใจดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า สภาพคุณธรรมของมนุษย์ไม่มั่นคงถาวร ทั้งขาดหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ความเสื่อมทางจิตใจย่อมส่งผลต่อความเสื่อมของสังคมและสภาพแวดล้อมภายนอกตามไปด้วย

ส่วนแนวคิด “ตาวกาลิกโต” ปรากฏผ่านภาพของความสุข ความมั่งคั่ง และความมั่นคงทางโลกที่มีอายุจำกัด ไม่ว่าจะเป็นความสงบสุขของเมืองสาวัตถี สถานะความเป็นพระมหากษัตริย์ หรือความสัมพันธ์ในชีวิตสมรสของพระไชยสุริยาและพระนางสุมาลี ล้วนเป็นสภาวะที่ตั้งอยู่ได้เพียงชั่วคราวและต้องเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา การนำเสนอประเด็นดังกล่าวตอกย้ำว่าความสุขทางโลกไม่อาจยึดถือเป็นที่พึ่งอย่างแท้จริงได้

สำหรับแนวคิด “นิจจปฏิกเขปโต” ปรากฏเด่นชัดในตอนที่ประชาชนหันไปพึ่งไสยศาสตร์แทนพระศาสนา ซึ่งสะท้อนความพยายามของมนุษย์ในการสร้างความมั่นคงและความเที่ยงแท้ด้วยอำนาจที่อยู่นอกหลักธรรม อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวกลับล้มเหลวและนำไปสู่ความวิบัติของบ้านเมืองแสดงให้เห็นว่า สภาวะของอนิจจังได้ปฏิเสธความปรารถนาของมนุษย์โดยสิ้นเชิง และตอกย้ำว่าความมั่นคงที่แท้จริงมิอาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากธรรมเป็นเครื่องกำกับ

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา. (2525). *พระไตรปิฎกไทย (ฉบับหลวง) เล่มที่ 17* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรมการศาสนา.

กรมศิลปากร. (2508). *กาพย์เรื่องพระไชยสุริยาของสุนทรภู่*. โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.

โชษิตา มณีใส. (2555). พินิจกาพย์พระไชยสุริยาของสุนทรภู่. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน, 37*(2), 59–74. http://legacy.orst.go.th/royin2014/upload/246/FileUpload/2926_3871.pdf

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. (2536). *วรรณกรรมศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ประทีป วาทิกทินกร. (2561). *วรรณกรรมสุนทรภู่* (พิมพ์ครั้งที่ 13). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วรวิทย์ มีลี และกีรติ ธนะไชย. (2568). พุทธจริยศาสตร์ของตัวละครในหนังสือเรียนวรรณคดีวิจักษ์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น. *วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, 19*(1), 162–178. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/sskrujournal/article/view/277392

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2564ก). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 35). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2564ข). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* (พิมพ์ครั้งที่ 54). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เสนีย์ วิลาวรรณ สุระ ดามพงษ์ และสุมาลี มีปลอด. (2547). *ประวัติวรรณคดีไทย 2 สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. โรงพิมพ์วัฒนาพานิช.